

VÁLTOZÓ KÖZEGELLENÁLLÁS

Zilahi Anna: *A bálna nem motívum*

A bálna nem motívum zavarba ejtő kötet. Abban az értelemben biztosan, hogy Zilahi Anna mintha kihagyott volna egy „fejlődési” fázist, s egyből „kész” költészettel lépett az olvasóközönség elé. Persze ez nem egészen pontos így, hiszen Zilahi verspublikációival és fordításaival csaknem tíz éve jelen van a magyar folyóirat- és antológiakultúrában, de miközben kortársai (például az egykori sárvári diákköltőkből szerveződött Körhinta Kör tagjai – akik közé Zilahi Anna is tartozott –, Lázár Bence András, Kemény Lili és Fehér Renátó) már évekkkel ezelőtt átestek az első kötet mindenképpen határvonalat jelentő publikálásán, Zilahi csak 2017-ben, a Magvető Kiadó gondozásában megjelenő *Időmérték* sorozatban jutott el a könyves debütáláshoz. Ennek pedig komoly következményei vannak. Nem találjuk meg ugyanis nála – vagy csak alig s akkor is áttételesen – a tipikusan elsőkötetes témákat, a családhoz való viszony problematikáját, a barátság, a (kamasz) szerelem és a – mindezeket általában narratív keretként egybefogó – felnőtté válás lírai reflexióit, melyek a legtöbb költői indulást jellemzik, a pályakezdekések tematikus alapjait és hangnemi modulációit általában meghatározzák. Mint „örök” téma természetesen ott van a szerelem, de már mint a másik hiányának önkínzó tapasztalata fogalmazódik meg az *Idegen részem* (12.) című versben:

*Pedig nem felejteni akarok, a tagadás
nem a tárgyát, alanyát számolja fel,
mégsem merek odanézni. Nézni,
hogy az alibim az életre épp más száj fölé hajol,
hogy más bőrét kezdi ki csendesen
a szöszös kéz dinamikus viszontsúrlódása.*

Az irodalmi életbe történő „igazi” belépés, az első saját könyv általában számot ad arról a poétikai genealógiáról is, ahonnan a fiatal költő önmagát származtatja. Ebből a szempontból Zilahi Anna kötete sem jelent kivételt, hiszen *A bálna nem motívum* első verse, a *Köd* Kemény István *Úti dalát* idézi („Én pedig mondanám: / ahol vagyok, nem tudom pontosan, mit / jelentsen ez, a pára visszagágog. / Elhagynálak mindörökre, ha legalább / amatőr lennék vándorlásból.” – 7.), s egy alaposabb elemzés nyilván több poétikai allúziót is kimutathatna a kortárs magyar és világirodalomtól le egészen a költészet-történeti hagyomány mélyrétegeiig. Megragadva azonban a kö-

Magvető Kiadó
Budapest, 2017
56 oldal, 1990 Ft

tetcímnél: leginkább a babitsi *Jónás könyve* és *Jónás imája* juthat eszünkbe, de a *Mielőtt a bálnatemetet szétfeszíti a metán* záró sorai („A nyelv nem képes / feldolgozni az őt ostromló vizualitást – / olyan, mint arra törekedni, / hogy kiedd magad a bálnából, / ahová eleve nem tartozol.” – 44.) akár Arany János *Nagyidai cigányok* című vígposzának harmadik részére¹ történő utalásként is érthető, s a két magyar irodalmi klasszikuson keresztül természetesen visszanyúlhatunk egészen az ószövetségi *Jónás könyvéig*.

A fent említett szövegközi kapcsolódások is kidolgozottan épülnek be a versek nyelvi szövetébe, s finom rezonanciát teremtenek az egyes darabok között. A kötetnek is címet adó, *A bálna nem motívum* egy részlete például értelmezhető a jónási (anti)prófeta-szerep jelzéséeként („Itt élünk, nincs missziótudatunk, / de ha van is, akkor is itt élünk. / Elmenekülve, eltékozolva az önkéntelen / küldetést. Megfutamodva.” – 39.), más esetekben viszont éppen a mai közéletre is jellemző tematika határozza meg a vers mondanivalóját, ekképpen egyfajta politikum sem hiányzik a kötet tematikai repertoárjából. Aligha igényel például külön kommentárt a *Jelentés a szilák börtönéből* valóságvonatkozása, mégis az aktuálpolitikai implikációk helyett lényegesebbnek gondolom a másik idegenségének a tapasztalatát és a mássághoz való viszonyulás ellentmondásainak önreflexív kifejeződését: „afgán fiúkat veszek / fel a hátsó ülésre mosolyognak amennyire / az izomfáradtság engedti azt mondom nekik *welcome* / összenéznek halkan elismétlik egymás közt / *velkam* [...] / adok nekik vizet nem iszom többet abból a kulacsból” (13.). A *Rablás* (31.) című vers pedig a családon belüli erőszakot tematizálja, a vers a következő sorokkal indul:

*Mi is lehetne természetesebb annál,
mint hogy szokásjogból eljár a kéz.
Ha például szükség van rá a hatékonyság javítása
érdekében. Vagy mert a féltékenységek, mint tudjuk,
mindig van alapja. És hogy mindenki egy életre
megtanulja, hol a helye.*

Ezeket a sorokat leginkább ironikusan kellene olvasnunk, az áldozat szerepének szinte abszurd megjelenítése azonban éppen akkor adja vissza a hasonló szituációkban rejlő tragikumot, ha a fentebbi kijelentést őszinte vallomásként értjük. Az értelmet megbontó, elfojtott érzelmi töltés a vers további részeiben a szöveggép szétesésével a nyelv rongálódását is kifejezi, míg a vers végén vissza nem áll egyfajta egyensúlyi állapot:

*És nem lesznek elég kíváncsiak,
és áltapintatból elfordul majd az önjelölt
közönség. És megmarad benyomásként
az önkéntelen hallójáratnak annyi, mint amennyit
a tájjal szelfiző turista észlel
a rablásból a tavon.*

De milyen táj.

A fentebb idézett két vers alapján is nyilvánvaló, hogy amikor Zilahi Anna szövegei valamilyen közéleti szempontból aktuális témát érintenek, a versbeszélő nem az ítélkezés hangján szólal meg, mivel ami felett ítélkeznie kellene, annak maga is része vagy részese.

¹ „Végre addig ástuk oldalán a lyukat
Az enniválóért, hogy egyszer kilyukadt,
S kimáosztunk belőle, ott hagyván a dögöt,
Melyet a víz régen a partjára lökött.”

További példákat idézve: az *Ököljárat* című vers a következőképpen végződik: „már szét-haraptam a számat és csak forगतok / egyetlen szót de akárhogy ejteném is ki / jól hang-zana megütnélek” (27.). Míg az ezután darab így indul: „Összeverlek minden este, mert más vagy, / mert igazságtalan, hogy én különbözöm” (*Öntő* – 28.). Kilépv a közéleti diskurzusból, ezekben a szövegekben mintha a Szabó Lőrinc-i szerelmi líra hagyománya is megidéződné, igaz, egészen más téttel, mint a költőelődnél.

Ezek a példák is mutatják, hogy nem az intertextusok utáni vadászat *A bálna nem motívum* legjobb olvasási stratégiája, hisz Zilahi Anna első kötetének legnagyobb erénye éppen az az önálló és érett költői megszólalásmód, mely a líranyelv működésében megnyíló költészettörténeti emlékezet ellenére is lírájának sajátos karakterét adja. A versek beszélőjének világhoz való viszonyát a menekülés, a valami vagy valaki elől szökés jellemzi, anélkül, hogy pontosan meghatározott lenne, hogy ki elől és miért kell menekülnie. Valamivel pontosabban látható a menekülés célja vagy kudarcának végpontja, mely valamilyen zárt tér, például egy menedék („Búvópatakoktól is mentes lett a föld alatti bunker, / a megtisztult élet tervezett helyszíne.” – *Bánymolás* [18.]; „Sorok kígyóztak az óvhely előtt, / sorok keletnek, / sorok nyugatnak.” – *A hatalmas érdeklődésre való tekintettel a show elmarad* [33.]) vagy éppen a börtön („Ha a bűnt / kell magamból óvadéku adni, / akkor én inkább itt maradok.” – *Köd* [7.]; „Bezártak egy kabinba magammal” – *Ártér* [10.]).

A bezártság, a valamiben benne-lét más módokon is kifejezésre jut a kötet verseiben. A korábban már idézett *Ököljárat* című versben például a férfi–nő viszony szemléltetésére szolgál ekképpen: „ez a ház ezen / vízköpők vannak te azt mondanád tetszik mint / egy jó csaj nem lagnál benne de” (27.). A *Várólistában* pedig egy szinte abszurd gondolatban jelenítődik meg: „beléd akarok bújni / hogy kihordj addig hordj amíg élek de / mégsem én vagyok itt a rangidős koraszülött / hiába fogadnálak bérapámmá” (15.). Ezzel pedig elérkezünk az anyaság problematikájához, mely a (női) versbeszélő jövőhorizontjában szintén összetett kérdésként válik elbeszélhetővé. Legplasztikusabban *A kiűzés esélyeinek latolgatása* (26.) című vers zárlatában fogalmazódik meg:

*abban reménykedem, én nem nyújtok közeget
egy bennem élő – pedig megfogadtam,
nem írom le ezt a szót –
fraktálnak.*

A benne-létnek ebbe a motívumrendszerébe illeszkedik a *bálna* képe is, de a gondolatmenet továbbszövését kissé megakasztja a kötet és a kötetnek címet adó vers címe: *A bálna nem motívum*. De már hogyan lenne az – cáfolhatnánk a címben rejlő kijelentést azonnal –, hiszen a bálna, valamint a jelentés- és asszociációs körébe tartozó kifejezések (tenger, víz, úzás stb.) olyan szövegelemként funkcionálnak a kötetben, melyek a Jorie Grahamtól kölcsönzött mottótól a könyv utolsó darabjáig visszatérnek, mintegy hálóként tartják össze a versek nyelvi anyagát, s kapcsolódnak a fentebb röviden jelzett irodalomtörténeti szöveg-hagyományhoz. Ennek a hálónak a különböző csomópontjai azonban – mint azt fentebb láthattuk – eltérő jelentésirányokba terjesztik ki a versek motívumrendszerét, s így épül fel végül a kötet saját világának többfelé futó nyelvi univerzuma.

Mi tehát a bálna? Először is jónási értelemben (annak vallási jelentései nélkül) a valamiben benne-létnek a kifejezése. A bálna elsőként a *Hangolás* című versben az alaki hasonlóság révén a buszon utazás metaforájaként jelenik meg: „mielőtt a megállóba fut a gép aminek a / belsejében vagyunk megnyomja a vészcsengőt / nevetés egy cet gyomrában” (14.). A *Kényszerzállás* groteszk jelenetezésében viszont már a bálna mint saját világ veszi körül a benne élőket: „A túlnépesült bálnában pucér / gyerekek és idegenek szeretik egymást” (20.). Általában pedig a térbeli viszonyok sajátos metaforikus kifejezését szolgálja a

bálna(-motívum), mely ebből a szempontból összegzését a *Kiúszás esélyeinek latolgatása* című versben kapja meg: „Ez a közeg ismeri a relativitást, bálna / a vízben, én a bálnában, de ha akarnám, / úszhatnék mellette is, a páraoszlopon / túl” (26.).

Mégis érdemes komolyan venni a címben rejlő tagadást, s feltenni a kérdést: mi hát a bálna, ha nem motívum? A válasz pedig megtalálható az előbbi idézetben: a bálna közeg. A minket körülvevő világ sajátos módosulása, a külvilággal szemben a belvilág, új inerciarendszer, ahol megváltozik a dolgok egymáshoz való viszonya, a hétköznapinál sűrűbb és képlekenyebb anyagosság, nagyobb közegellenállás. A bálna, amiben (vagy ami mellett) élünk, mozgunk és vagyunk. Másfajta zárt tér, saját képekkel és sajátos képzetekkel, ezáltal egyfajta börtön is, ahonnan nyílik ugyan kilátás a külvilágra („Felteszem, az ínyvitortláról néha kilátás nyílik, / kilátás az égre, és az ég, féligáteresztő hártya, / zsírpapír bőre ide átenged, de vissza semmit.”), de a szabadulás nem sok jóval kecsegtet: „Minden látszat ellenére, ez itt csak a felkavarodott / mély, nem átjáróház, remélem, megértik a piranhák, / és amikor lerágnák rólam a bálnát, / hozzám érve megtorpannak, és beérik ennyivel” (*Utolsó szó jogán* – 38.). A bálna képzetéhez kapcsolódik tehát a veszélyeztetettség érzete is, börtönként az egyén szabadságát korlátozó, de mégiscsak belakható környezet. A bálnában-lét ezáltal egy sajátos szimbiózis is, a gazdatest pusztulása a rajta élősködő pusztulását is jelentheti. S ha a bálna közeg, akkor szorosan ehhez a jelentéskörhöz tartoznak a *tenger* és az *úszás* képzetei is: a víz, mely sűrűségénél fogva fenntart és képez a levegőnél nagyobb közegellenállást, amiben folyamatosan mozogni, úszni kell, különben belefullad az ember („A talp / begörcsöl, újra kiengesztelődik, / tíz százalék folyadékvesztésnél lebénul a teljes izomzat.” – Száraz [45.]). S kissé távolabbról a kötetnyitó vers köd-képe is a bálna mint közeg jelentéskörébe vonható, amennyiben ez is a korlátozottságnak (látás) és a benne-létnek egy másfajta módusát adja:

*Talán túl könnyű így a dolga,
hogy mindenre csak annyit mond,
de hát én a köd vagyok.
Ami bennem van, nem én vagyok –
engem körülötte találtak mindannak,
ami bennem van.*

Ha önmagában ennyit nyújtana az olvasó számára Zilahi Anna első verseskötete, akkor is figyelemre méltó bejelentkezésnek tekinthetnénk a kortárs költészet exkluzív társaságába, *A bálna nem motívum* című kötet azonban a költői nyelv működésére való tudatos reflektáláson keresztül ennél többet is ad. S ebből a szempontból a kötet címadó vers valóban kulcsfontosságú, hisz a fentebbi értelmezési kísérlet mégis azt mutatja, a bálna nagyon is motívumnak tekinthető, legalábbis a hagyományos poétikai fogalmaink szerint. Zilahi Anna jól működő nyelvjátékot indít be a kötet utolsó verseiben, mely visszamenőleg is sűrűbb nyelvi közeget ad a verseknek. A nyelvjáték kiindulópontja a hétköznapi nyelvhasználat és a biológiai rendszertan ellentmondása: „A cethal nem hal” (39.). Ebből kiindulva kérdések sora bontja le azt a nyelvi építményt, melyet a kötet addig felépített, míg végül maga a nyelv lesz mindaz, ami korábban a bálna volt: változó ellenállást adó közeg. S ez már valóban nem motívum, nem is valamifajta metafora, hanem a nyelv – ahogyan működik. Például szállítóeszközként, mint a Titanic. *A vehikulum kiüresítése* című vers ugyanis, mely megidézi a nevezetes hajókatasztrófát és a belőle készült filmet is, a *nyelv* szó poliszemiájából kiindulva kezd új nyelvjátékot, s a mesterséges és a természetes nyelv szembeállításával („Az el nem küldött morzejelek őrzítő kattogását belülről / hallja, a jel átveszi a nyelv helyét, míg a dagály lemorzsolja / a parti építményeket.” – 41.) talán a hétköznapi nyelvhasználat és a költői nyelv feszültségét fejezi ki. Talán. Hiszen ha a *bálna*

nem motívum, akkor az ilyen analógiák megfogalmazása a kötet saját nyelvi univerzumára vonatkozóan igen kockázatos. *A bálna nem motívum* harminc verse nem rendeződik különálló ciklusokba, de a kötetben belül kétféle írásmód érvényesül. Az egyik a nyelvtani szabályoknak megfelelő központozást követ, míg a másik következetesen elhagyja az interpunkciót. Utóbbi esetben sem deformálódik ugyan a szavak szintaktikai rendje, de az olvasás rendre eltéveszti a szó szerkezetek és a tagmondatok, mondatok határait, így az olvasónak ismét neki kell rugaszkodnia a szöveg újraalkotásának. A kötet így módon a befogadói tapasztalaton keresztül az önkorrekcióra kényszerülő olvasás aktusában jeleníti meg a nyelvet mint közegellenállás poétikai tapasztalatát.

Nem állítom, hogy *A bálna nem motívum* hibátlan kötet lenne, de igen érett s nyelvileg is tudatos költői bejelentkezésnek gondolom, mely például ilyen erős mondatokra képes: „Artériaszagú ereszcsonna, / ahogy a vért szállítja most az éjszaka” (*Irtás* – 35.). S hogy az a jó értelemben vett zavar, amit a Zilahi Anna első kötetének olvasása jelentett, idővel az újabb könyvek során elmúlik-e, nem tudom. Remélem, nem.